

НАУКОВІ НАПРЯМИ КЛАСИЧНИХ ТА СУЧАСНИХ ДОСЛІДНИКІВ ПРОБЛЕМИ ПРАВОСВІДОМОСТІ МОЛОДІ

Хлонь Олександр Михайлович,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри практичної психології

Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

<https://orcid.org/0000-0001-9733-8531>

Застосування права, що зумовлює функціонування правосвідомих уявлень, базується на розумінні сутності, елементів, механізмів та процедур. Метою дослідження є аналіз та систематизація уявлень про правосвідомість в контексті її розуміння в рамках сучасних та класичних уявлень, концепцій шкіл та положень, визначення основних тенденцій, напрямів та перспектив досліджень. Завдання дослідження – провести системний аналіз основних напрямів та шкіл дослідження права та правових феноменів, вивчення наукових уявлень про правосвідомість, аналіз та порівняння різноманітних позицій щодо вивчення правосвідомості, вивчення сильних та слабких сторін кожної концепції. Методологічними прийомами, використаними нами в процесі дослідження, стали аналіз наукових джерел вітчизняних та зарубіжних науковців, синтез та узагальнення думок учених. Результати дослідження. Є такі школи та напрями розуміння права та правосвідомості. Природно-правова школа. Право божественне, дароване зверху ідеальне уявлення про світ та місце людини у цьому світі, апіорі представлене як таке, що побудоване на засадах гармонії і порозуміння, і лише людська воля, що іде врозріз із власними переконаннями совісті та порядності, порушує цей порядок. Держава визнається колективним розумом у вигляді законотворця, що прагне досягнути наявний порядок, однак зробити це повною мірою неможливо, оскільки він побудований за законами, вищими від законів людини і рівня її розуміння. В рамках теорії природного права основні напрями: психологічний, соціологічний, історичний. Українська філософсько-правова школа визначає право як результат трансцендентального, або божого порядку буття. Позитивістська школа права має такі напрями: нормативістський, юридико-позитивістський, етатистський. Школа правового позитивізму визначає своїми характеристиками: право – це державницькі примусові постанови у формі загальнообов'язкових норм та правил незалежно від їх змісту, право і закон визначаються єдиним цілим і позитивним воно є тоді, коли воно є писаним, позитивність права визначається тим, що воно фактично діюче. Висновки. Можемо говорити про право та правосвідомість як про природну або соціальну формацію, що зумовлена суспільними потребами та можливостями забезпечити виконання загальнообов'язкових норм.

Ключові слова: правосвідомість, школи права, молодь, формування правосвідомості молоді, напрями вивчення права.

Khlon Oleksandr. Trends and scientific directions of modern and classic ideas on the formation of legal awareness of young people

The application of law, which determines the functioning of legal concepts, is based on an understanding of the essence, elements, mechanisms and procedures.

The purpose of the study is the analysis and systematization of ideas about legal awareness in the context of its understanding within the framework of modern and classic ideas, concepts of schools and provisions, determination of the main trends, directions and perspectives of research. The task of the research is to carry out a systematic analysis of the main directions and schools of law research and legal phenomena, the study of scientific ideas about legal consciousness, the analysis and comparison of various positions on the study of legal consciousness, the study of the strengths and weaknesses of each concept.

There are such schools and areas of understanding law and legal awareness. School of natural law. The divine right, the perfect idea of the world and the place of man in this world, given from above, is presented a priori as being built on the principles of harmony and understanding, and only the human will, which goes against its own convictions of conscience and decency,

violates this order. The state is recognized as a collective mind in the form of a lawmaker, which seeks to understand the existing order, but it is not possible to do this in full, since it is built according to laws higher than the laws of man and the level of his understanding. Within the framework of the theory of natural law, the main directions are: psychological, sociological, historical. The Ukrainian philosophical and legal school defines law as the result of a transcendental or divine order of being; the nature of the spirit, the desire for an ideal and justice, which, however, cannot be realized because it is built within the framework of the changing state and legal reality.

The positivistic school of law has the following directions: normative, juridical-positivist, statist. The school of legal positivism defines by its characteristics: law is state coercive decrees in the form of universally binding norms and rules regardless of their content, law and law are defined as a single whole and it is positive when it is written, the positivity of law is determined by the fact that it is actually active

We can talk about law and legal awareness as a natural or social formation, which is determined by social needs and opportunities to ensure the implementation of universally binding norms.

Key words: *legal awareness, law schools, young people, formation of legal awareness of young people, areas of law study.*

Постановка проблеми. Правосвідоме відношення громадянина, який є невід'ємним елементом держави, яка фактично є рушієм цивілізаційних змін, дозволяє нам запобігти можливим небезпекам, які можуть з'явитися на шляху до прогресу та процвітання. Відповідні положення підтверджуються очевидним фактом, адже саме у тих країнах, де існує порядок та повага до закону, спостерігається економічний, культурний та соціальний розвиток. За даними індексу процвітання, який був розроблений як комбінований показник британського аналітичного центру The Legatum Prosperity Index, станом на 2021 рік у трійку найбільш процвітаючих країн входять Данія, Норвегія, Швеція. При цьому показники цієї трійки не перевищують 19 пунктів по всіх шкалах, які відображають рівень рейтингу окремої країни за тим чи іншим суспільним показником. Такий факт, очевидно, свідчить про пряму взаємозалежність між рівнем безпеки та правовим захистом, з одного боку, і рівнем умов життя та іншими суспільними показниками розвитку – з іншого. Наприклад, у Данії у 2021 році рівень умов життя становив 3, а стан безпеки та правового захисту – 7. У Норвегії найвищий рівень безпеки та правового захисту – 1, рівень умов життя – 7. Цей перелік можна продовжувати. На жаль, Україна в цьому списку перебувала аж на 78-му місці між Колумбією та Парагваєм з показником безпеки та правового захисту на рівні 134, і такі показники були ще до подій 24 лютого

2022 р. [1]. Наявні факти яскраво свідчать про необхідність вивчення проблематики розуміння правосвідомості, а також вивчення її ролі у формуванні особистості, розвитку та підтримання правосвідомих прагнень, насамперед у сучасної молоді людини.

Мета дослідження – здійснити аналіз та систематизувати уявлення про правосвідомість у контексті її розуміння в рамках сучасних та класичних уявлень, концепцій шкіл та положень, визначити основні тенденції, напрями та перспективи відповідних досліджень.

Завдання дослідження – провести системний аналіз основних напрямів та шкіл дослідження права та правових феноменів, вивчення наукових уявлень про правосвідомість, аналіз та порівняння різноманітних позицій щодо вивчення правосвідомості, вивчення сильних та слабких сторін кожної концепції, формування єдиного бачення щодо правосвідомих уявлень, пояснення поведінки, спрямованої на дотримання правосвідомості та правової поведінки, визначення основних характеристик правосвідомості з позиції різних галузей наукових уявлень.

Методами дослідження, використаними нами в процесі, стали аналіз наукових джерел вітчизняних та зарубіжних науковців, синтез та узагальнення думок учених з метою пошуку єдиних напрямів розуміння права та правосвідомості в контексті сьогодення, а також дедуктивний та індуктивний методи, що використані для

обробки інформації та пошуку істинних суджень серед значних пластів інформації, що стосується розуміння права та правосвідомості. Методологічними засадами дослідження сучасних уявлень вітчизняних та зарубіжних науковців щодо природи права та правосвідомості є всебічний огляд основоположних теорій шкіл та напрямів, побудований на принципах системності, різноманітності, репрезентативності, функціональності, науковості, організованості, структурованості, цінності, значущості, інформованості, що забезпечує всебічний розгляд, аналіз та структурне позиціонування відповідних шкіл, напрямів та концепцій. Базовими методами методологічних засад дослідження сучасних та вітчизняних науковців є феноменологічний метод, який побудований на принципах відмови від переконань, не перевічених часом та не повністю досліджених, відкритість новому досвіду, очевидність, інтернаціональність спрямованості на визначений предмет, а також використання таких методів дослідження, як методи діалектики, логічного та історичного методів, а також вихідних положень дослідження, зокрема таких як взаємозалежності та загального зв'язку [3].

Результати дослідження. Серед дослідників, які всебічно вивчали проблему правосвідомості, можна відзначити: О. Атояна, Б. Бичка, В. Бурмістрова, В. Братасюка, К. Белякова, О. Волошенюка, А. Гетьмана, Ю. Грошового, О. Дзьобаня.

Правосвідомість, на думку Ю. Калиновського, базується насамперед на комунікативно-ціннісному тлі [12]. З огляду на це можна сказати, що формування правосвідомості починає відбуватися там, де суспільство чітко розуміє свої цінності, перспективи та пріоритети. Правосвідомість є предметом вивчення багатьох наук, де вона вивчається з позиції етики, філософії та соціології права. Крім усього іншого, право, як і правосвідомість, може також поставати у різних сенсах, включаючи і правовий, і психологічний. У психологічному воно виражає систему уявлень, вольових процесів, міркувань та інших психологічних формацій, притаманних людині як суб'єкту права та носію прав та обов'язків, у нормативному (власне пра-

вовому) – як норма чи їх сукупність наділених чіткими значеннями, які конкретизуються і розуміються залежно від рівня правосвідомості та правової культури [14]. Системний аналіз напрямів вивчення правосвідомості дозволив з'ясувати, що правосвідомість індивіда та права загалом можна розглядати у контексті різних психологічних та правових шкіл.

Природно-правова школа, на нашу думку, може бути визначена як головна та основоположна у рамках правових уявлень. Сформована ще з давніх часів на підставі уявлень Г. Гроція, Г. Гегеля, І. Канта, Вольтера, крім вище перелічених науковців, мала своїми представниками також К.Т. Велькера, Т. Джефферсона, Ш.-Л. Монтеск'є, Дж. Медісона, Т. Пейна, Ж.-Ж. Руссо, Дж. Локка, Р. Моля, Й.Г. Фіхте. Визначала право як загальнолюдське явище, зумовлене природою людини, її розумом або мудрістю Бога [8, с. 9]. Характерними ознаками правосвідомих устремлень у рамках цієї теорії є такі: а) наявні норми базуються не на волі людини, а на об'єктивних засадах [6, с. 207]; б) норми природного права втілюють вимоги справедливості [6]; в) природне право є визначальним стосовно позитивного [8, с. 9]; г) завданням природно-правового мислення є критерії оцінки та підґрунтя позитивного права у сутнісному та ціннісному аспектах, які тісно переплітаються, однак спрямовані на одну мету – визначення критерію оцінки закону та сутності права у справедливості як ціннісній категорії [16, с. 691]; г) невід'ємні та невідчужувані права людини є виразом природного права, оскільки вони не залежать від волі держави і належать людині від народження [10, с. 151]; д) моральний мінімум є основою природного права та його базисом [15, с. 13; 5].

Як бачимо, правосвідомість у рамках цієї школи визначається як божественне, дароване зверху ідеальне уявлення про світ та місце людини в цьому світі, який апіорі представлений як такий, що побудований на засадах гармонії і порозуміння, і лише людська воля, що іде врозріз із власними переконаннями совісті та порядності, порушує цей порядок. Держава визнається деяким колективним розумом у вигляді законотворця,

який прагне досягнути наявний порядок, однак зробити це повною мірою неможливо, оскільки він побудований за законами, вищими від законів людини і рівня її розуміння, саме тому вона висуває свій погляд на природу права.

Українська філософсько-правова школа у розумінні феномену правосвідомості у рамках указаних концепцій про природне право визначає його як результат трансцедентального або божого порядку буття; природи духу, самореалізації об'єктивної ідеї або розуму, ейдосів чи ідеальних цінностей; ідеальної мисленнєвої форми, що не реалізоване у соціальному бутті; бутті людської свідомості; таких основ людської природи, що може бути визначена як ірраціональна. Тут, зокрема, йдеться про прагнення до ідеалу та справедливості, яке однак не може бути реалізоване, оскільки побудоване в рамках мінливої державно-правової дійсності, визначається як пошук юридичної норми, в ідеалі справедливості замість банального ототожнення її з нормами природного права. Своєю чергою правосвідомість як продукт колективного розуму містить базові уявлення щодо шляхів і суті реалізації відповідного ідеалу. При цьому держава має всебічно вживати заходів з метою захисту таких прав і свобод, оскільки неможливо побудувати правосвідоме суспільство в умовах, коли правоохоронна система діє неефективно [19].

Аналіз результатів дослідження.

Отже, в школі природного права правосвідомість може визначатися з позиції непізнаного, але обов'язкового для виконання потягу, внутрішнього голосу совісті, що зумовлено не лише підсвідомими потягами до порядку та права, але і можливим колективним несвідомим як продуктом колективного досвіду, сформованого протягом сотень поколінь, викликаних потребою нормального співжиття у суспільстві та світі, і, як наслідок, необхідності у співжитті як з окремими членами суспільства, так і з навколишнім світом зокрема. В рамках теорії природного права можна виділити такі основні наукові школи: психологічну, соціологічну, історичну.

Представниками історичної школи права є Г. Пухта, Ф.К. Савіньї, Г. Гуго тощо. Основними положеннями цієї школи є ідеї саморозвитку прав, сформовані Г. Пух-

тою, в яких висловлено бачення розвитку права на основі звичаїв із процвітаням певного народу, а такий розвиток, як стверджує Г. Пухта, зумовлений силами, що просувають його вперед завдяки підтримці Бога [2, с. 74; 13, с. 25].

Психологічна теорія права представлена в роботах К. Баума, Н. Денжіна, Е. Цительмана. Одним з основних фундаторів цієї теорії був Л. Петражицький. Основними положеннями цієї школи стали увага на індивіді та його внутрішньому світі, необхідність розуміння психологічних процесів та особливостей людини як суб'єкта права і, як наслідок, розуміння правосвідомості з позиції психологічних чинників [2, с. 74; 18, с. 420].

Соціологічна теорія права представлена в роботах Є. Ерліха, Ю. Крафта, Ф. Женні, які відстоювали концепцію живого права. Основними положеннями відповідної школи можна вважати: динамічний складник права, розгляд соціальних факторів як таких, що суттєво впливають на право; необхідність приведення у відповідність до суспільних відносин чинного права; невтручання держави у суспільні відносини. Соціологічна теорія аномії описує стан індивідуальної та масової свідомості та поведінки людей у період значних та швидких соціальних змін. Аномія як явище, що означає беззаконня чи відсутність норм, може бути характерне як для індивіда, так і для суспільства загалом. Визначається як окремий напрям філософське розуміння права, у якому в рамках філософсько-правової концепції формулюється думка про антропологічний спосіб розуміння права.

Філософсько-правова концепція визначає, що правопорядок має ґрунтуватися на ідеях справедливості, протилежних непередбаченому свавіллю. Справедливий розгляд, як стверджував Г.-Г. Гадамер, можливий для того, хто розтлумачить закон правильно та зрозуміє його. Тільки в правовій державі можлива гарантія законності. А передбачити судові рішення юристу видається можливим за наявності непорушних законів та розуміючи їх сенс [11, с. 306]. В рамках цього підходу визначається і ідея праворозуміння як основа правосвідомості. Правосвідомість тут може визначатися як уявлення, які

можуть вплинути на мотивацію поведінки та систему поглядів людини, і базовою для процесів застосування, дотримання та законотворчого процесу формування права. Соціальна дійсність зумовлює формування, виникнення, розвиток та функціонування правосвідомості [14, с. 8]. Позитивістська школа права має такі основні напрями, як нормативістський, юридико-позитивістський, етатистський.

Школа правового позитивізму заснована на філософських ученнях О. Конта та Г. Гегеля, визначає своїми основними характеристиками такі. Право – це державницькі примусові постанови у формі загальнообов'язкових норм та правил незалежно від їх змісту. Право і закон визначаються єдиним цілим і позитивним, воно є тоді, коли воно є писаним. Позитивність права визначається тим, що воно фактично діюче [16, с. 671]. Обов'язковість права визначається його однією із головних ознак і забезпечується державним примусом [15, с. 19]. Позитивне право виключає з опису моральне оцінювання і ціннісно-нейтральні пояснення, які прагнуть йому надати, оскільки воно вже саме по собі позитивне. На думку позитивістів, не існує зв'язку між правом і мораллю, а також неможливе пізнання сутності права із застосуванням емпіричного, дескриптивного та аналітичного методів [9, с. 26–28]. Єдиним джерелом права визнається державна влада, наділена засобами примусу. Держава право створює і одночасно забезпечує його реалізацію. Без реалізації фактичного права не існує, воно може бути лише номінальне, а отже, права людини – це дарунок держави і вона може їх у будь-який момент змінити, оскільки стоїть вище як індивіда, так і суспільства. Право мінливе з позиції позитивізму і заперечує перебування права поза дією впливів державних інституцій [16; 5]. Можна стверджувати, що в концепті розуміння правосвідомості позитивне право – це насамперед сукупна колективна думка, колективна правосвідомість певної групи законотворців, до якої має прагнути кожен індивід, що не входить у коло цих законотворців або не поділяє їхніх цінностей. Неважливо, чи поділяють думку правотворців усі інші суб'єкти права або навіть окрема група правотворців, яка

становить меншість у цій єдності, але важливо, щоб думки не почали зумовлювати саме діяння, що буде йти у розріз з думкою сукупного образу правотворця, оскільки воно засуджується, може бути або карним, або попередженим, якщо виходить за рамки писаних законів, які є обов'язкові до виконання і як очевидний факт є позитивними апіорі.

В рамках позитивістського підходу суттєві наукові доробки сформувалися у роботах Дж. Остіна та його послідовників К. Бергбомом, П. Лабандом, Ж. Есменом та Г. Шершеневичем, які стали представниками аналітичної школи. В рамках цієї школи право не вимагало аксіологічного осмислення і визначається як позитивний факт. Воно не пов'язане з такими явищами, як мораль, політика чи економіка, а також іншими соціальними формаціями.

Нормативізм як окрема форма позитивізму розглядається в роботах Г. Кельзена. В рамках нормативно-інституційних аспектів права неможливо досягти окремих вимог, зокрема передбачуваності, точності, упорядкованості, стабільності та однозначності. Таке однозначне та безапеляційне ставлення до законів може гальмувати розвиток права. В цьому контексті можлива несправедливість, якщо вона виправдана законом. Об'єктивізація, систематизація, класифікація, деідеологізація, тлумачення розглядаються як найважливіші напрями розвитку права в рамках вивчення позитивізму [7, с. 112]. Тут формується етатистсько-нормативістське розуміння правосвідомості як окрема парадигма юридичного мислення. Можна говорити про відображення в рамках певної функції правосвідомості цілеспрямованого, вибіркового, оціночного, узагальненого, випереджального відбиття соціально-правової дійсності, що однак критикується окремими науковцями. В другу чергу йдеться про перетворювальну практику правосвідомості, що є не лише відбиттям буття пасивно-споглядальницьким чином, але і творчою настановою щодо перетворення такого буття, його зміною та вдосконаленням. Юспозитивістське розуміння права передбачає систематизацію, класифікацію, опис та узагальнення офіційного чинного права, встановлення визначень, юридичних принципів, системи юридичних понять.

Юридичний плюралізм представлений у соціології права та юридичній антропології [17, с. 25]. Відповідна концепція визначає множину центрів правотворчості, а також з урахуванням ієрархічності відповідних центрів множинність рівнів її регуляції. Держава не визнається єдиним джерелом нормативно-правового регулювання. А юридичне регулювання не обмежується владно-політичним впливом на суспільні відносини, воно виражається ширше, оскільки охоплює мікрорівневе владне регулювання, яке має індивідуально-ситуативний характер і здійснюється безпосередньо учасниками таких відносин, наприклад під час укладання договорів. Зокрема, державно-юридичне регулювання охоплює як державні, так і недержавні інститути, наприклад договір або суд. Йдеться про юридичну діяльність як засіб самоорганізації та організації суспільного життя, що забезпечується окремими формами владного впливу з боку суспільних інституцій чи самих учасників [17, с. 25].

Щодо теоретичних положень психологічних уявлень вітчизняних учених про природу правосвідомості, то тут варто загадати про концепцію раціо-гуманістичного підходу Г.А. Балла, який розділяв ідеї діалогу культур. «Модельна трактовка» Г.А. Балла та В. Медінцева визначає, що моделлю вважається будь-яка система, яка несе інформацію, що може бути використана, про іншу (систему, що моделюється). Що в контексті визначених понять дозволяє зрозуміти структуру особистості, відштовхуючись від структурного розгляду культури, в якій виділяються структури порядку та алгебраїчні. Структури порядку виявляються в таких типах модусів: всезагальний; особливі модуси; індивідуальні модуси. А індивід як носій особистості може бути розглянутий як компонент культури, тобто її агентом, або суб'єктом культури. Якщо динаміку особистості розглядати в гуманістичному ключі, то в ній свобода вступає в протидію з культурною детермінацією. Г.А. Балл виділяв два різновиди особистісної свободи: 1) формальну (свободу потягів людини – «волю»); 2) змістову (яка передбачає наповнення позитивного складника через приєднання до досягнень цивілізації та включення в дія-

логічні процеси творення та культури). Культура не жорстко детермінує вчинки вільної особистості, а визначає деякі ролі та правила поведінки. Як вказує Г.А. Балл, між особистістю та роллю має існувати дистанція, але не прірва. Люди, які відмовляються виконувати морально неприйнятні для них ролі, заслуговують поваги, однак найкраща лінія поведінки виражається в тому, щоб залишитись на своєму місці та максимальною мірою ушляхетнити та гармонізувати роль, що виконується [4, с. 90].

З огляду на перелічені характеристики можемо сформулювати наукові узагальнення з наявного аналізу існуючих шкіл та теорій. Зокрема, можемо вказати, що кожна теорія має свої переваги та недоліки. Так, у природної школи відсутній суб'єктивний складник і зменшується значення волі суб'єкта права, ставиться на другий план ініціатива та створення новітніх уявлень, воно не має індивідуалістичного спрямування та орієнтоване на уявлення про необхідне підкорення волі єдиної фундаментальної смислової цілісності. Своєю чергою ідеї правового позитивізму не позбавлені ідеалізованих уявлень про право як про регулятор, що може бути наділений всеохоплюючими функціями зміни та регулювання наявних суспільних процесів, що може зумовити форми свавілля та суб'єктивної упередженості, не має єдиного узагальненого та стабільного вектора розвитку та прагнення до ідеалу, оскільки в ньому немає потреби, наявне право і так визнається за ідеальне. В рамках цієї школи ми говоримо про фактичне право на протигагу його ідеальному баченню, а отже, відсутнє спрямування до вдосконалення та потяг до прогресу в розумінні правових норм. Недоліками психологічної, історичної та соціологічної шкіл права є їх вузька спеціалізована спрямованість. З іншого боку, позитивними рисами перелічених теорій та шкіл є те, що природна школа права задає чіткі стандарти розуміння права як певного ідеалу, до якого має прагнути суспільство в динамічному та мінливому світі, своєрідного ідеального компромісу, який можливий лише у разі усвідомлення його учасниками таких відносин не лише в рамках діяльності, але і такого свідомого

пізнання та сприйняття, яке у своєму кінцевому відображенні формує правосвідомість, яка стає надійним праворегулятором не лише правової поведінки, але і постійної її трансформації у напрямі прагнення до ідеалу. Правовий позитивізм має перевагами той факт, що він забезпечує розуміння права реальною впевненістю у можливості та невідворотності забезпечення виконання вже наявних правових норм, при цьому правова свідомість тут полягає не лише в розумінні та усвідомленні наявних норм права, але і в передбаченні наслідків можливих правових чи протиправних дій, забезпеченні відносної стабільності правових уявлень та розумінні невідворотності за протиправні дії. Психологічний, соціальний, історичний та філософські напрями своєю чергою мають переваги у тому сенсі, що повною мірою розкривають зміст права в тій чи іншій галузі знань та надають конкретні механізми праворозуміння, правоусвідомлення та правової поведінки, виходячи зі специфіки кожної окремої галузі.

Перспективами для подальших досліджень можуть бути напрацювання у сфері розширення кількості напрямів, шкіл та наукових теорій, щодо яких може бути здійснений аналіз та порівняння, а також виявлення специфічних особливостей кожної теорії, що може дати більш повне уявлення про вивчення проблем права.

Пропозиціями для майбутніх досліджень є також подальше активне вивчення феномену правосвідомості молоді в контексті дослідження особистості молоді та підлітків.

Висновки. Ефективний захист загальноцивілізаційних цінностей на цьому етапі розвитку суспільства неможливий без стійких процедур правозастосовчої діяльності. Водночас порушення правових норм і очевидних правозастосовчих процедур стає можливим, якщо з тих чи інших причин зникає відповідний контроль, порушуються процедури застосування права, зникає мотивація до збереження таких цінностей і ідеалів. Саме тоді виявляється очевидна необхідність у проявах правосвідомості як елементу внутрішнього контролю кожної свідомої особистості, що наділена спроможностями здійснювати діяльність, може вплинути на трансформацію, зміну або перетворення нематеріальних або матеріальних складників. Правосвідомість може бути вивчена в рамках класичних та сучасних шкіл права. Серед яких можна виділити такі основні, як природно-правову та позитивістську. Загалом, ми можемо говорити про право та правосвідомість як про природню або соціальну формацію, що зумовлена суспільними потребами та можливостями забезпечити виконання загальнообов'язкових норм права.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Legatum Institute. The Legatum Prosperity Index A tool for transformation. London. United Kingdom. 2021. URL: <https://nonews.co/wp-content/uploads/2021/12/PI2021.pdf>
2. Алаїс С.І. Проблема праворозуміння в основних школах права. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. Київ. 2002. 203 с.
3. Вовк В.М., Олійник У.М. Методологічні засади дослідження права на свободу думки, совісті та релігії. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2019. № 2. С. 27–35.
4. Бреусенко-Кузнецов А.А. Інтегративно-гуманістична персонологія Г.А. Балла. *Вісник Національного технічного університету України «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка*. 2016. 3. С. 87–92.
5. Бариська Я.О. Природно-правова і позитивістська школи права: порівняльний аналіз основних позицій. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету. Серія «Право»*. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2018. № 1. 49. С. 9–13.
6. Братасюк М. Природно-правовий підхід у контексті сучасного правничого методологування. *Публічне право*. 2013. № 4 (12). С. 203–209.
7. Білозьоров Є.В., Власенко В.П., Горова О.Б., Завальний А.М., Заяць Н.В. Теорія держави та права. Київ : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.
8. Буглай Є.В. Дуалізм «природнього» та «позитивного» права як філософська проблема. *Проблеми філософії права*. 2003. № 1. С. 83–85.

9. Данильян О.Г., Дзьобань О.П., & Максимов С.І. *Філософія права*. 2009. Харків : Право, 208 с.
10. Грищук О.В. Людська гідність у праві: філософський аспект. Львів. 2007. 415 с.
11. Гадамер Г.-Г. Істина і метод. К. Юніверс. Том 1. Герменевтика І. Основи філософської герменевтики. 2000. 464 с.
12. Калиновський Ю.Ю. Правосвідомість українського суспільства: ґене́за та сучасність. Харків : Право. 2008.
13. Корнієнко В.В. Загальне та особливе у природно-правовому мисленні. *Форум права*. 2008. № 2. С. 256–260.
14. Лук'янова І.Ю. Правове пізнання як основа праворозуміння. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2015. № 18. С. 7–9.
15. Максимов С. Природне і позитивне право як елементи правової реальності. *Вісник Академії правових наук України*. 2002. № 1 (28). С. 82–92.
16. Максимов С. (ред.) Велика українська юридична енциклопедія. Нац. акад. прав. наук України. Харків : Право, 2017. 1128 с.
17. Рабінович С.П. Природно-правові підходи в юридичному регулюванні. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ. 2010. 576 с.
18. Цвік М.В., Ткаченко В.Д., Богачова Л.Л. Загальна теорія держави і права. Харків : Право. 2002. 432 с.
19. Хлонь О.М. Ефективність професійної правоохоронної діяльності як запорука формування правосвідомості молоді. *Вісник Національного університету оборони України : збірник наукових праць*. Київ. НУОУ. 2021. № 6 (64). С. 144–154.

REFERENCES:

1. Legatum Institute (2021). *The Legatum Prosperity Index A tool for transformation*. London. United Kingdom. Retrieved from: <https://nonews.co/wp-content/uploads/2021/12/PI2021.pdf>
2. Alais, S.I. (2002). Problema pravorozuminnia v osnovnykh shkolakh prava [*Problem of law-thinking in fixed schools of law*]. Kandydatska dysertatsiia [Candidates dissertation]. Kyiv: In-t derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho, 203 [in Ukrainian].
3. Vovk, V.M., Oliinyk, U.M. (2019). Metodolohichni zasady doslidzhennia prava na svobodu dumky, sovisti ta relihii [*Methodological principles of the study of the right to freedom of thought, conscience and religion*]. Filosofska ta metodolohichni problemy prava [*Philosophical and methodological problems of law*]. 2, pp. 27–35 [in Ukrainian].
4. Breusenko-Kuznetsov, A.A. (2016). Yntehratyvno-humanystycheskaia personolohiia H.A. Balla [*Integrative and humanistic personality of G.A. Ball*]. *Visn. Nats. tekhn. un-tu Ukrainy «KPI». Filosofiiia. Psykholohiia. Pedahohika*. [Visn. National technical KPI University of Ukraine. Philosophy. Psychology. Pedagogy] 3. 87–92 [in Ukrainian].
5. Baryska, Ya.O. (2018). Pryrodno-pravova i pozytyvistska shkoly prava: porivnialnyi analiz osnovnykh pozytsii [*Natural and Positivist School of Law: A comparative analysis of basic positions*]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho universytetu* [*Scientific Bulletin of Uzhgorod National University*], 1, 49. 9–13 [in Ukrainian].
6. Bilozorov, Ye.V., Vlasenko, V.P., Horova, O.B., Zavalnyi, A.M., & Zaiats, N.V. (2017). *Teoriia derzhavy ta prava* [*The theory of state and law*]. Kyiv: NAVS, Osvita Ukrainy, 320 [in Ukrainian].
7. Bratasiuk, M. (2013). Pryrodno-pravovyi pidkhid u konteksti suchasnoho pravnychoho metodolohuvannia [*Natural law approach in the context of modern legal methodology*]. *Publichne pravo* [*Public law*], 4 (12), 203–209 [in Ukrainian].
8. Buhlai, Ye.V. (2003). Dualizm «pryrodnogo» ta «pozytyvnoho» prava yak filosofska problema [The dualism of “natural” and “positive” law as a philosophical problem]. *Problemy filosofii prava* [*Problems of the philosophy of law*], 1, 83–85 [in Ukrainian].
9. Danylian, O.H., Dzoban, O.P., & Maksymov, S.I. (2009). *Filosofiiia prava* [*Philosophy of law*]. Kharkiv: Pravo, 208. [in Ukrainian].
10. Hryshchuk, O.V. (2007). Liudska hidnist u pravi: filosofska aspekt: [Human dignity in law: philosophical aspect]. *Doktorska dysertatsiia* [Doctoral dissertation], Lviv, 415 s. [in Ukrainian].

11. Gadamer, G.-G. (2000). *Istyna i metod [Truth and method]*. Kyiv: Yunivers, Hermenevtyka I Osnovy filosofskoi hermenevtyky. 464 s. [in Ukrainian].
12. Kalynovskyi, Yu.Yu. (2008). *Pravosvidomist ukraïnskoho suspilstva: geneza ta suchasnist [Legal awareness of Ukrainian society: genesis and modernity]*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
13. Korniienko, V.V. (2008). Zahalne ta osoblyve u pryrodno-pravovomu myslenni [General and special in natural-legal thinking]. *Forum prava [Law Forum]*, 2, 256–260 [in Ukrainian].
14. Lukianova, I.Iu. (2015). Pravove piznannia yak osnova pravorozuminnia [Legal knowledge as the basis of legal understanding]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu [Scientific Bulletin of the International Humanitarian University]*. 18. S. 7–9 [in Ukrainian].
15. Maksymov, S. (2002). Pryrodne i pozytyvne pravo yak elementy pravovoi realnosti [Natural and positive law as elements of legal reality]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy [Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine]*. 2002, 1 (28), 82–92 [in Ukrainian].
16. Maksymov, S. (Ed.) (2017). *Velyka ukraïnska yurydychna entsyklopediia [Great Ukrainian legal encyclopedia]*. Nats. akad. prav. nauk Ukrainy. Kharkiv: Pravo, 1128 [in Ukrainian].
17. Rabinovych, S.P. (2010). *Pryrodno-pravovi pidkhody v yurydychnomu rehuliuванні [Natural law approaches in legal regulation]*. Lviv: Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav. 576 s. [in Ukrainian].
18. Tsvik, M.V., Tkachenko, V.D. & Bohachova, L.L. (2002). *Zahalna teoriia derzhavy i prava [General theory of the state and law]*. Kharkiv: Pravo. 432 s. [in Ukrainian].
19. Khlon, O.M. (2021). Efektyvnist profesiinoi pravookhoronnoi diialnosti, yak zaporuka formuvannia pravosvidomosti molodi [The effectiveness of professional law enforcement activities as a key to the formation of legal awareness of young people]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy. Zb-k nauk. prats [Bulletin of the National University of Defense of Ukraine, a collection of scientific works]*. Kyiv: NUOU, 6, 144–154 [in Ukrainian].